

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

"Als de vrouwen het reveille zullen blazen"; Vrouwenkiesrecht in Suriname

Hoefte, R.M.A.L.

published in

Historica

2019

document version

Peer reviewed version

document license

Taverne

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Hoefte, R. M. A. L. (2019). "Als de vrouwen het reveille zullen blazen"; Vrouwenkiesrecht in Suriname. *Historica*, 42(2), 74-79.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

pure@knaw.nl

'Als de vrouwen het reveille zullen blazen!': Vrouwenkiesrecht in Suriname?

In 1911 hield de Surinaamse sociaal-democratische activist Rudolph Worst een lezing getiteld 'Als de vrouwen het reveille zullen blazen!' Hij was zijn tijd (te) ver vooruit. Pas in 1936 kregen vrouwen in de kolonie Suriname het passieve kiesrecht. Direct werd een vrouw, Grace Schneiders-Howard, in de Surinaamse Staten gekozen, maar haar pogingen tot herverkiezing waren niet succesvol. Dertig jaar later dan in Nederland werden de Staten van Suriname voor het eerst verkozen via algemeen kiesrecht. Toch duurde het tot 1963 tot er weer een vrouw in de Staten werd verkozen. Het is tekenend voor de beperkte invloed van vrouwen en vrouwenbewegingen in de politieke arena in de kolonie Suriname.

/ Rosemarijn Hoefte /

Algemeen kiesrecht, en dus ook vrouwenkiesrecht, was in de kolonie Suriname een ondergeschikte zaak in de eerste decennia van de twintigste eeuw. In die periode ging de aandacht uit naar wijzigingen in het koloniale bestel, een langdurig en tamelijk ongeordend proces vanwege de moeizame relatie tussen de kolonie en het 'moederland'. In Surinaamse kranten werd wel bericht over de politieke hervormingen in Nederland en de debatten over vrouwenkiesrecht in het buitenland. In het laatste geval was dat vooral ook bedoeld om te waarschuwen voor de maatschappelijke ontwrichting die het vrouwenkiesrecht met zich mee zou brengen. In dit artikel schets ik eerst de trage hervorming van het koloniale bestuur die uiteindelijk in 1936 leidde tot de invoering van een nieuw staatsbestel, inclusief passief kiesrecht voor vrouwen. Vervolgens ga ik dieper in op Surinaamse reacties op vrouwelijke emancipatiebewegingen in het buitenland en Suriname. Tot slot beschrijf ik de rol van vrouwen in de Surinaamse politiek tijdens de invoering van het (bijna) algemeen kiesrecht in 1948 tot de onafhankelijkheid in 1975.

Moeizame politieke hervormingen in Suriname

Met de invoering van het Regeringsreglement (in feite de eerste Surinaamse grondwet) in 1865 kreeg Suriname enige mate van zelfbestuur. In Den Haag oordeelden de heren politici dat Suriname weliswaar recht had op een vertegenwoordigend orgaan, maar nog niet klaar was voor een volwaardig parlement. De instelling van de uit dertien leden bestaande Koloniale Staten met het recht van initiatief, amendement en interpellatie was dus een soort middenweg. Cruciaal in de verhouding met Nederland was dat de Staten-Generaal besloten over de definitieve begroting, waardoor Nederland aan de financiële touwtjes trok en dus haar soevereine positie behield. Een tweede begrenzing was dat vier leden van de Koloniale Staten

werden benoemd door de gouverneur en de negen andere leden werden gekozen op de basis van een censuskiesrecht. Deze mannen waren niet politiek gebonden; politieke partijen werden pas gevormd naar aanleiding van de invoering van het algemeen kiesrecht in 1948.

In 1901 besloten de Staten-Generaal tot wijziging van het Regeringsreglement. Nu werden alle leden van de Koloniale Staten gekozen en werd het censuskiesrecht enigszins uitgebreid, maar nog steeds had minder dan twee procent van de bevolking stemrecht. De meeste kiesgerechtigden woonden in de hoofdstad Paramaribo. Ingrijpend was dat koloniale verordeningen door een Koninklijk Besluit konden worden vernietigd en vervangen. Deze ingreep ondermijnde de macht van de Koloniale Staten en beperkte het zelfbestuur van de kolonie weer.¹

De Surinaamse roep om meer zelfstandigheid en uitbreiding van het kiesrecht werd jarenlang getraineed door de regering in Den Haag met het argument dat dit niet aan de orde kon zijn zolang de bevolking niet beter ontwikkeld en economisch weerbaarder was. Het feit dat een aantal (voormalige) gouverneurs uitbreiding van het kiesrecht raadzaam achtte, leidde niet tot bijstelling van de Haagse standpunten. In Surinaamse kranten werd in de eerste decennia van de twintigste eeuw ook met regelmaat gepleit voor de uitbreiding van het kiesrecht met het zogenaamde capaciteitskiesrecht.² Dit kiesrecht werd niet gedefinieerd, maar leek uit te gaan van geletterdheid. Deze pleidooien waren in een aantal gevallen waarschijnlijk niet gespeend van eigenbelang. Sommige kranten werden door een redacteur in eigen beheer uitgegeven, in andere speelden oprichters of hoofdredacteurs een dominante rol en zij waren ook politiek actief, soms als lid van de Koloniale Staten. Kortom, deze mannen waren met recht opiniemakers. Veel kranten namen letterlijke verslagen op van de zittingen van de Koloniale Staten en de behandeling van de Surinaamse begroting in de Staten-Generaal, maar gaven ook ongezouten commentaar op (het uitblijven van) ontwikkelingen. Een stap verder ging *Onze West* die, zich beroepend op het gebrek aan belangstelling voor verkiezingen en het tekort aan breed gesteunde kandidaten, in 1908 overging tot de oprichting van een kiesvereniging (een voorloper van politieke partijen). Het doel van de kiesverenigingen was om etnische verschillen tussen de bevolkingsgroepen (met name Afro-Surinamers, Hindostanen of Brits-Indiërs, Chinezen en Javanen) te overbruggen om zo een krachtiger stem tegen de koloniale staat te hebben. Een van de kiesverenigingen had de veelzeggende naam Eendracht Maakt Macht.³

De multi-etnische bevolkingssamenstelling speelde een belangrijke rol in de kiesrechtdiscussies. Zo sprak de Nederlandse politicus H. van Kol (SDAP) bijvoorbeeld herhaaldelijk over het feit dat het censuskiesrecht immigranten bevoordeelde: "Men heeft daar [in Suriname] een kiesrecht waardoor bijv. onderwijzers, ontwikkelde personen, die geen f.1400 traktement krijgen geen stemrecht hebben, maar kroeghouders, opiumverkoopers, Chinezen en dergelijke kiesrecht bezitten."⁴ Het doel van kiesrechtuitbreiding was dus vooral om de geletterde Afro-Surinaamse man stemrecht te geven.

In 1918 dienden drie Statenleden een motie in hopen zo een doorbraak in de langslpende kwestie te forceren nu een oud-gouverneur van Suriname, A.W.F. Idenburg, minister van Koloniën was geworden. Al veertien jaar eerder had hij, toen nog als gouverneur, wijziging van de Kieswet bepleit.⁵ Idenburg bleef echter maar één jaar minister en weer verzandde de zaak. Suriname had geen prioriteit voor Nederland, zelfs niet voor het ministerie van Koloniën, dat zich vooral op Nederlands-Indië richtte. Als er al aandacht was voor Suriname, dan betrof het de penibele financieel-economische toestand van de kolonie en dat versterkte dan weer het oude argument dat economische zelfstandigheid de basis zou moeten zijn van politieke hervormingen. In 1936 zouden die eindelijk plaatsvinden.

Vrouwenkiesrecht en Suriname

De sociaal-democraat Rudolph Worst, die van 1908 tot 1912 in Suriname actief was, hield op 20 september 1911 “voor een vrij talrijk publiek w.o. enkele dames” in Paramaribo zijn lezing ‘Als vrouwen het reveille zullen blazen’ over de positie van vrouwen. Hij wees op de sociale en juridische achterstelling van vrouwen en betoogde dat de vrouw niet onder maar naast de man hoorde te staan. Hij hoopte dat meer dames in “officieele comités” zouden worden opgenomen. In de discussie sprak ene heer D. Horst zijn teleurstelling uit dat Worst niets had gezegd over hoe vrouwen zich thuis hoorden te gedragen, “in gezelschap van hunne echtgenooten, in plaats van, zoals nu, vermoeidheid en andere zaken voor te wenden, wanneer de man een onderhoud met haar aanknoopt over onderwerpen buiten de huishouding”. Duidelijk enthousiaster was de reactie van Worst's bondgenoot de bekende, en controversiële, sociaal-activiste Grace Schneiders-Howard (1869-1968), die hem op het hart drukte om zich de negatieve reacties niet aan te trekken.⁶

De lezing is zover ik weet niet bewaard gebleven, dus het is niet zeker of het vrouwenkiesrecht ter sprake is gekomen. Duidelijk is wel dat de lezing meer negatieve dan positieve reacties oproep. Ook in het algemeen was de tegenwind tegen het vrouwenkiesrecht krachtig. Vooral de rooms-katholieke krant *De Surinamer* besteedde aandacht aan de “vrouwenzaak”. Zo publiceerde ze onder het kopje “Voor de vrouwen” een aanval op “allerlei dwaalbegrippen” die leiden tot “schijngeleerdheid”, onzedelijkheid, “moreele ongebondenheid” en ondermijning van het gezin en opvoeding.⁷ De afkeur van “den ondragelijken toestand door de geweldnarigen der suffragetten geschapen”, die ook “dolle katijven”, “kiesrecht feeksen” en “furies” werden genoemd, werd benadrukt in latere artikelen: “De suffragetten, de Lieve Dames van Engeland, gaan maar door met hun haat op de laagste en afschuwelijkste wijze op de maatschappij te koelen, omdat aan die misbaksels met recht het kiesrecht onthouden is.” Naar aanleiding van de dood van suffragette Emily Davison tijdens de paardenraces in Epsom opinieerde de krant: “Ik voel wel iets voor het vrouwenkiesrecht, zoo de dames het nl. zelf wenschen, maar ik ben er zeker van, dat er slechts weinigen naar verlangen. Een goede vrouw [...] zal zeggen: ‘laat vader maar voor die stemming zorgen, het geeft mij te veel hoofdbrekens’.” Een jaar later was de krant van mening dat wij (in Suriname) “veilig [kunnen] lachen. Want als er een beweging is,

die tenslotte op niets zal uitloopen, dan is het die der suffragettes met haar onwaardig gedoe [...] in de moderne maatschappij is reeds schuimerij in overvloed, doch van ware vrouwenglorie heeft zij nooit te veel.”⁸

Andere kranten waren minder fel in hun bewoordingen, maar uitten ook hun bedenkingen tegen de strijdsters voor het kiesrecht. Zo plaatste *De West* in 1916 een lang artikel met overdenkingen over het leven van Amerikaanse vrouwen, om te concluderen dat Amerikaanse vrouwen grote vrijheid genieten en goed betaalde arbeid kunnen doen, maar door hun “*common sense*” zullen zij “zich niet licht laten verleiden door opgewonden suffragettes om een voor haar verkeerden weg in te slaan. De Amerikaansche vrouw zal altoos vrouw blijven en daardoor de charmes behouden voor den man.”⁹

Ook buiten de krantenpagina’s weerklonken deze anti-suffragette-gevoelens. In 1914 kondigde een bioscoop de film *De suffragette* aan met de belofte dat de toeschouwer “zal meemaken een stuk geschiedenis [...] hij zal zien wat hij reeds uit de kranten weet: maar tevens zal hij instemmen met den uitgesproken wensch van den schrijver, dat eenmaal de vrouwen haar onzalig drijven zullen staken [...] wanneer zij ooit iets grootsch tot stand brengen, zal de inspiratie daartoe van den man uitgaan.”¹⁰

Een van de eerste verwijzingen naar kiesrecht voor vrouwen in Suriname is uit 1917, als bij een discussie over de uitbreiding van het kiesrecht ook stemrecht voor weduwes als hoofd van het gezin ter sprake komt. De plannenmakers wensten echter niet als “voorstander van het vrouwenkiesrecht” te worden gezien.¹¹ Enkele jaren later ontstond er weer een kleine rimpeling, toen bij de onvrede over het beperkte kiesrecht ook de positie van vrouwen ter sprake kwam. Het feit dat in Nederland de initiatiefwet tot instelling van het actief kiesrecht voor vrouwen net door de Tweede Kamer was aangenomen speelde daarbij hoogstwaarschijnlijk een rol. De steun was vooral passief, wachtend op een grotere beweging die Suriname een duwtje zouden geven. Ook werd er door sommigen op gewezen dat Suriname een achterlijk plekje op aarde dreigde te worden.¹²

Een rapport van de Commissie-Staal uit 1923 over wijziging van het Regeringsreglement, inclusief uitbreiding van het kiesrecht, verdween in een Haagse la, maar wakkerde de discussie in Suriname over vrouwenkiesrecht wel weer enigszins aan. In een driedelig commentaar op dit rapport schreef de gepensioneerde ambtenaar A.T. Oliviera dat de commissieleden door verschil van mening geen standpunt over vrouwenkiesrecht hadden opgenomen. Wel stelde de commissie dat “vaststaat dat onder de vrouwen er verscheidenen zijn, die zeer goed als Statenlid zullen kunnen voldoen”. Oliviera vond dat er “misschien enkele” vrouwen geschikt zouden kunnen zijn. In een eerdere aflevering had hij het kiesrecht voor vrouwen al in twijfel getrokken: “Ik geloof de vrouwelijke bevolking van Suriname geen onrecht aan te doen, wanneer ik als mijne meening verklaar dat aan het overgrootste deel van haar de meest elementaire kennis van politiek nog moet worden bijgebracht. Van een verlangen naar politieke rechten is in onze samenleving nog niet gebleken bij een belangrijk deel van de vrouwen. Dit

strekt haar m.i. zeker niet tot oneer. Vrouwen kunnen in het politieke leven ongetwijfeld van nut zijn, niet zoozeer als kiezer als wel medewerksters aan het tot standkomen van regelingen, die ook de vrouw aangaan." De schrijver, een voorstander van capaciteitskiesrecht, vond overigens wel dat bij invoering van dit kiesrecht vrouwen niet uitgesloten mochten worden. "Verder zou ik aangaande het vrouwenkiesrecht op dit oogenblik niet willen gaan."¹³

Daarna bleef het weer jaren stil over dit onderwerp. Bij de verkiezing in 1932 voor één vrijgekomen Statenzetel schreef 'Sonja' in de 'Rijmpjeshoek' van *De West* een gedichtje getiteld 'Wie?' dat zo begint:

Ik heb mij weleens afgevraagd
Wanneer wij vrouwen toch
Ook hier uit kiezen zullen gaan;
Beleef ik het ooit nog?

En ik heb werk'lijk soms verlangd
Naar onzen grooten dag,
Waarop beslist wordt, dat de vrouw
Ook kiesrecht hebben mag¹⁴

In januari 1933 probeerde het Statenlid mr. J.C. de Miranda het vrouwenkiesrecht een zetje geven met het verzoek aan het Hof van Justitie de onderwijzeres "mej. Le Fevre" op de kiezerslijst te plaatsen.¹⁵ Het verzoek werd snel afgewezen, misschien ook omdat de timing hoogst ongelukkig bleek te zijn. Suriname was in februari in de ban van de anti-koloniale activist Anton de Kom en geruchten over zijn vrijlating leidde op 7 februari 1933 tot een groot en dodelijk protest, bekend als Zwarte Dinsdag. Het sterkte de conservatieven in Nederland en Suriname in hun opvatting dat uitbreiding van het kiesrecht in Suriname hoogst ongewenst was: "Kinderen geeft men geen gevaarlijk speelgoed."¹⁶

Toch was een lichte verandering in de politieke situatie te bespeuren. In Nederland werd eindelijk gewerkt aan een nieuwe Staatsregeling voor Suriname en Curaçao. In 1934 werd het rapport van de Commissie-Staal, dat zo'n tien jaar had liggen te verstoffen, uit de la gehaald. Een nieuwe regeling, die door de Staten-Generaal zou moeten worden goedgekeurd, zou de deur naar vrouwenkiesrecht kunnen openen. Maar dit leek toch niet veel kans te maken, want minister van Koloniën H. Colijn achtte actief en passief vrouwenkiesrecht in een in "politiek opzicht primitieve samenleving als de West-Indische ongewenscht".¹⁷ Het was Tweede

Kamerlid Betsy Bakker-Nort (Vrijzinnig Democratische Bond) die de zaak kantelde. Zij diende een amendement in op artikel 71 tot invoering van het passief vrouwenkiesrecht, met als argument dat in een echte volksvertegenwoordiging ook “de stem van de vrouw moet worden gehoord”. Dit amendement werd op 13 maart 1936 na hoofdelijke stemming aangenomen.¹⁸ Ook het capaciteitskiesrecht werd na een decennialange discussie ingevoerd. De drempel lag bij het met goed gevolg doorlopen hebben van uitgebreid lager onderwijs (ulo).¹⁹

Op 1 april 1937 trad de nieuwe Staatsregeling met vlagvertoon in werking. De Koloniale Staten werd nu de Staten van Suriname, bestaande uit tien gekozen en vijf benoemde leden. Voor het eerst konden vrouwen verkozen worden. *De West* vroeg zich af of dit tot een betere verstandhouding zou leiden met het Bestuur, “omdat vrouwen zoveel soepeler zijn dan wij, mannen”.²⁰ De nieuwe Staatregeling veranderde de koloniale staatsrechtelijke en politieke verhoudingen echter niet wezenlijk.

Als de vrouwen het reveille zullen blazen?

Bij de verkiezingen van 1938 werd Grace Schneiders-Howard als eerste vrouw in de Staten gekozen. Na de overhandiging van de geloofsbrieven sprak de Statenvoorzitter, K.J. van Erpecum, over de aanwezigheid van een vrouw in het college. Tot haar sprak de voorzitter dat door het toekennen van alleen het passief kiesrecht de “eigenaardigheid is ontstaan dat een vrouw door een kiezerscorps van mannen is gekozen”. Hij hoopte “dat mevr. Schneiders haar sexe genoten niet zal vergeten”.²¹

Grace Schneiders-Howard had al in 1930 geschreven: “Jammer, dat er geen vrouwen in de Koloniale Staten mogen. Ik zou er *zeker* in zijn!”²² Bij de eerste kans was ze dus inderdaad gekozen, wellicht met hulp van de Sociaal-Democratische Vrouwenbond. Deze bond kan zijn wortels gehad hebben in de sociaal-economische protesten in het begin van de jaren dertig. In die tijd waren talloze actiegroepen en bonden met verschillende doelstellingen ontstaan en weer verdwenen. Honderden mensen hadden allerlei protestbijeenkomsten bijgewoond; speciale vrouwenbijeenkomsten hadden 800 tot 1.500 deelnemers getrokken. De repressieve politiek die volgde op De Koms arrestatie en Zwarte Dinsdag betekende echter het einde van zulke massabijeenkomsten. Over de vrouwenbeweging en de Vrouwenbond is helaas niet veel bekend. Een kort krantenbericht meldt dat op 1 september 1937 in Paramaribo “op een tamelijk druk bezochte avond” de Surinaamsche Sociaal Democratische Vrouwenbond werd opgericht. “Iedere vrouw zal tot de bond kunnen toetreden”. In de praktijk zette de bond zich in voor betere arbeidsvoorwaarden, de bevordering van vakkennis en het, eventueel met andere organisaties, behartigen van de belangen van “arbeidsters” en het streven naar hervormingen. Explicietere politieke doelstellingen werden echter niet genoemd.²³ Tijdens een verkiezingsbijeenkomst in 1949 vertelde de toen 70-jaar oude Sasa Temmes “hoe de soc-dem. Vrouwenbond onder haar bestuur een periode van bloei kende met meer dan 870 leden.”²⁴

In de Staten voerde Schneiders-Howard het woord over werkende armen, kleine boeren, openbare gezondheidszorg, maar niet speciaal over vrouwen.²⁵ Haar politieke activiteiten

werden door de mannelijke kiezers blijkbaar niet gewaardeerd, want Schneiders-Howards pogingen tot herverkiezing in 1942, 1943 en 1946 waren niet succesvol.

De mogelijke invoering van het algemeen kiesrecht leidde tot verhitte debatten met als kernvraag of de bevolking genoeg “politieke opvoeding” had om een weloverwogen stem uit te brengen. Weer werd de bevolkingssamenstelling als obstakel opgevoerd: “Het door eenigen verlangde kiesrecht voor vrouwen komt [...] voor Suriname, waar meer dan de helft der bevolking uit Aziaten bestaat die voor het grootste deel niet westersch denken en voelen, nog niet gewenscht voor.”²⁶ Ook Schneiders-Howard was tegen de invoering van het algemeen kiesrecht, omdat zij eveneens van mening was dat “de massa” daar nog niet rijp voor was. Het algemeen kiesrecht, en dus ook het vrouwenkiesrecht, werd uiteindelijk wel ingevoerd, maar de inwoners van het bosland, Marrons en Inheemsen, kregen pas in 1963 kiesrecht op grond van hun vermeende gebrek aan (politieke) beschaving.²⁷ *Het Nieuws* feliciteerde de vrouwen in Suriname met het kiesrecht en noemde 17 maart 1948 een mijlpaal in hun geschiedenis. “Laten wij hopen dat de vrouwen [...] in Suriname zich in die [politiek] strijd waardiger zullen gedragen als tot dusver met de mannen het geval was, en dat zij zich niet als willoze werktuigen zullen laten gebruiken door welke politieke partij dan ook.”²⁸

De invoering van het algemeen kiesrecht, en dus ook het vrouwenkiesrecht, in 1948 leidde tot de vorming van veel politieke partijen, maar vrouwen speelden vooral een rol op de achtergrond. Volgens *Het Nieuws* was het duidelijk “dat de vrouwen in actie beginnen te komen. Over eventuele vrouwelijke kandidaten voor een statenzetel is ons nog niets bekend. Maar het staat wel vast dat de vrouwen straks aan de stembus een hartig woordje zullen gaan meespreken”. De mogelijke rol van de Vrouwenbond is enigszins mistig voor deze krant: “Er bestaat reeds enkele jaren een Democratische Vrouwenbond waarin zover ons bekend werkvrouwen verenigd zijn [...] Voor zover naar buiten is gebleken, heeft deze organisatie als zodanig zich nog niet met politiek bemoeid. Bij de komende verkiezingen zal zij zich ongetwijfeld met een der bestaande partijen liëren.”²⁹ Ondanks aarzelende pogingen om vrouwenafdelingen binnen de nieuwe politieke partijen op te zetten, bleef de invloed in de mannelijke bolwerken die politieke partijen toen waren beperkt: er werden in 1949 enige vrouwen gekandideerd [2 advertenties], maar er werd geen enkele vrouw verkozen. Blijkbaar waren niet alle vrouwen overtuigd van het nut van het kiesrecht. Zo maakte het zogenaamde dames-comité via advertenties duidelijk dat ze veel onderwerpen agendeerde, maar expliciet niet aan politiek deed.[advertentie]

Ook in de periode na 1948 waren het vooral eenlingen die de vrouwenzaak behartigden. De bekendste vrouw van Suriname was toen de sociaal en cultureel zeer actieve doktress Sophie Redmond (1907-1955), de eerste Afro-Surinaamse vrouwelijke arts, die ook toneelstukken schreef over bijvoorbeeld sociale wantoestanden. Zij stelde zich in 1950 als onafhankelijk kandidaat verkiesbaar, maar behaalde geen Statenzetel.³⁰ De eerste vrouw na Schneiders-Howard die dat wel lukte was Isabella Richaards, die van 1963 tot 1969 Statenlid voor de Nationale Partij Suriname was. Pas na de onafhankelijkheid in 1975 kregen vrouwenorganisaties meer voet aan de grond en werd de politieke rol van vrouwen groter,

maar de ongelijkheid van mannen en vrouwen in het openbare leven bleef groot.³¹ Gezien deze geschiedenis is vooral het woord *als* in de titel 'Als de vrouwen het reveille blazen' in het twintigste-eeuwse Suriname relevant.

¹ C.D. Ooft, 'Drie eeuwen vertegenwoordigend stelsel in Suriname', in: *Gedenkboek 100 jaar Staten van Suriname 1866-1966* ([Paramaribo] 1966), 3-104; R.A.J. van Lier, *Samenleving in een grensgebied* (Den Haag 1949) 193-202 en H. Ramsোধ, *Surinaams onbehagen. Een sociale en politieke geschiedenis van Suriname 1865-2015* (Hilversum 2018) 17-24.

² *Suriname* 16 mei 1919. In een petitie aan de koningin noemde de Volksbond "ons kiesrecht een bespotting van wat men onder dien naam verstaat", *Suriname* 4 juli 1919.

³ *Onze West* bestond van 1897 tot 1912, *De West* werd opgericht in 1919 en verschijnt nog steeds. Voor meer over het krantenlandschap, zie L. Gobardhan-Rambocus, 'Spiegel van een verdeelde samenleving. De jaren van sociale onrust, 1863-1937', in: A. Sumter en A. Sens (sam.), *K'ranti! De Surinaamse pers 1774-2008* (Amsterdam 2008) 55-89. In eerste instantie waren de kiesverenigingen slecht georganiseerd en weinig daadkrachtig, maar dit veranderde in de jaren dertig.

⁴ *Suriname* 5 mei 1911. Handelingen der Staten-Generaal (SG), Eerste Kamer, 20 maart 1914, 489; ook bijvoorbeeld beraadslagingen in de Tweede Kamer, 15 november 1900, 315. Zie ook *De Surinamer* 4 mei 1913.

⁵ Handelingen Koloniale Staten 7 december 1907, 536.

⁶ *Suriname* 22 september 1911. Worst verliet Suriname gedesillusioniseerd, mede na een conflict met Schneiders-Howard.

⁷ *De Surinamer* 6 maart 1910.

⁸ *De Surinamer* 14 juni 1914; 18 mei 1913; 26 juni 1913; 19 juli 1914.

⁹ *De West* 18 januari 1916.

¹⁰ *Suriname* 27 november 1914. Het zou kunnen gaan om de film *The Militant Suffragette*, later *A Busy Day* genaamd, met Charlie Chaplin als militante suffragette.

¹¹ *Suriname* 9 januari 1917.

¹² Zie bijvoorbeeld de columnist 'Periskopist' in *Suriname* 20 mei 1919.

¹³ *De West* 31 maart 1925 en 27 maart 1925.

¹⁴ *De West* 28 juni 1932; in *De West* van 4 maart 1935 verscheen opnieuw een gedichtje van Sonja over vrouwenkiesrecht.

¹⁵ *De West* 30 januari 1933; 10 februari 1933 en *De Surinamer* 2 februari 1933 en 24 februari 1933. In een commentaar wees *De West* (3 februari 1933) op de gelijkenis met de poging van Aletta Jacobs in 1883 om op de kiezerslijst te komen. Voor Le Fevre zie noot 24.

¹⁶ Opinie van oud-gouverneur A.J.A.A. van Heemstra, *De West* 12 juni 1933.

¹⁷ SG, Tweede Kamer 1935-1936, kamerstuknummer 53 ondernummer 1.

¹⁸ SG, Tweede Kamer, kamerstuk 53, 9-10 en Vergadering 13 maart 1936, 1776, voor verdere discussie 1776-1790. Voor Betsy Bakker-Nort zie M. Braun, 'Betsy Bakker-Nort. Feministe en politica', in: E. Kloek (sam.), *1001 vrouwen in de 20ste eeuw* (Nijmegen 2018) 278-279; Bakkers belang voor het vrouwenkiesrecht in Suriname wordt hierin echter niet genoemd.

¹⁹ *De West* 9 april 1937 en 25 juni 1927; *De Surinamer* 12 juni en 8 september 1937. Het eerste resultaat van het capaciteitskiesrecht was teleurstellend: slechts 29 kiezers hadden zich in september 1937 laten inschrijven. In 1938 hadden 1.700 mannen kiesrecht op in totaal ongeveer 165.000 bewoners (Ramsোধ, *Surinaams onbehagen*, 24).

²⁰ *De West* 25 juni 1937.

²¹ *Suriname* 8 april 1938.

²² Nationaal Archief, Archief Roullin Couquerque 2.21.142, nr. 21, brief 20 april 1930. Voor meer over het leven en werk van Schneiders-Howard zie R. Hoefte, 'Grace Schneiders-Howard. Suriname's eerste politica en sociaal activiste', *Historica* 30:1 (2007) 14-17 en 'Grace Schneiders-Howard. De sociaal-activiste', in: R. Hoefte, P. Meel en H. Renders, *Tropenlevens. De (post)koloniale biografie* (Amsterdam 2008) 17-33.

²³ *Suriname* 10 augustus 1937; *De West* 19 april 1939; *De Surinamer* 19 april 1939. De Sociaal-Democratische Vrouwenbond werd geleid door E.J. (ook wel Sasa of Moesje) Temmes, zie ook B. Scholtens, *Opkomende arbeidersbeweging in Suriname* (Nijmegen 1986) 28; T. Tjoa, 'The Political Participation of Women in Suriname from a Herstorical Perspective', *Journal of Social Sciences/Tijdschrift voor Maatschappijwetenschappen* 2:2 (1995) 27-39; M. Aaron-Denz, 'De vrouwenbeweging in Suriname, groei van zaad naar volwassenheid', in: *Een Liber Amicorum voor André Loor* (Paramaribo 2006) 97-98. Over de Vrouwenbond en Moesje Temmes is (nog) bedroevend weinig bekend. Onderzoek van Rosa de Jong in Nederlandse en Surinaamse archieven in 2017 leverde weinig resultaat op. Hetzelfde geldt voor haar zoektocht naar meer informatie over M.J.D. Le Fevre (1864-1944) en Isabella Richaards.

²⁴ *Het Nieuws* 2 mei 1949.

²⁵ Verslagen Koloniale Staten 1939-1943.

²⁶ *De West* 17 maart 1947; zie ook de memoires van oud-gouverneur en oud-president Johan Ferrier: "Het is een verzet van Creolen tegen het delen van de macht met anderen, dat een racistische toon krijgt als Wim Bos Verschuur [een populaire politicus] openlijk waarschuwt dat het verlenen van stemrecht aan analfabeten even gevaarlijk is als 'een aap een mes geven'". Volgens Ferrier waren de Creoolse [Afro-Surinaamse] mannelijke politici ook wars van vrouwenkiesrecht omdat zij bang waren dat Javaanse en Hindostaanse vrouwen niet hun eigen stem zouden laten horen, maar de keuze van hun man zouden volgen. Ferrier in John Jansen van Galen, *Laatste gouverneur, eerste president. De eeuw van Johan Ferrier, Surinamer* (Leiden 2005) 49

²⁷ SG, Eerste Kamer 1947-1948 kamerstuknummer 650 ondernummer 650.

²⁸ *Het Nieuws* 24 maart 1948; zie ook de rede van Statenlid De Miranda die de toekenning van het vrouwenkiesrecht zag "als een hulde aan de vrouwen die van een klein inkomen moeten zien rond te komen [...] Zulke vrouwen behoren mede te kiezen wie moeten regeren," *Het Nieuws* 31 maart 1948.

²⁹ *Het Nieuws* 19 februari 1949, zie ook *Het Nieuws* 7 oktober 1948. Deze krant vermoedde dat de voornamelijk Afro-Surinaamse Vrouwenbond zich zou liëren aan de Afro-Surinaamse Nationale Partij Suriname (NPS). Enige maanden later schrijft *Het Nieuws* (2 mei 1949) over de aanwezigheid van "de oude Sasa" of te wel E.J. Temmes op het podium bij een verkiezingsbijeenkomst. Op verzoek had zij besloten "de vereniging tot haar laatste krachten" wederom te dienen. In 1951 was zij nog actief (*De West* 20 november 1951), maar daarna verdwijnt haar naam uit de kranten.

³⁰ Andere vrouwelijke, niet verkozen, kandidaten in de periode 1940-1960: A.J.J. Eygenberger-Gemmel, J.W. van Lynden, A.W.L. Putscher, A.R.M. Tjin A Djie en Petri-Hedges Abrahams (Ph. Samson, 'Parlementair geschiedkundige beschouwing' in *Gedenkboek 100 jaar*, 109-162, aldaar 159.

³¹ Zie bijvoorbeeld G. Wekker, 'Of Mimic Men and Unruly Women. Family, Sexuality and Gender in Twentieth-Century Suriname', in: R. Hoefte en P. Meel, *Twentieth-Century Suriname: Continuities and Discontinuities in a New World Society* (Kingston 2001) 174-197.

Rosemarijn Hoefte (1959) is senior onderzoeker aan het KITLV en buitengewoon hoogleraar geschiedenis van Suriname na 1873 in vergelijkend perspectief aan de Universiteit van Amsterdam. Momenteel is zij voorzitter van de Association of Caribbean Historians. hoefte@kitlv.nl
